

DE SABOTEUR

BIOGRAFISCHE ROMAN OVER
THEOLOOG EN VERZETSHELD
DIETRICH BONHOEFFER

MARY GLAZENER

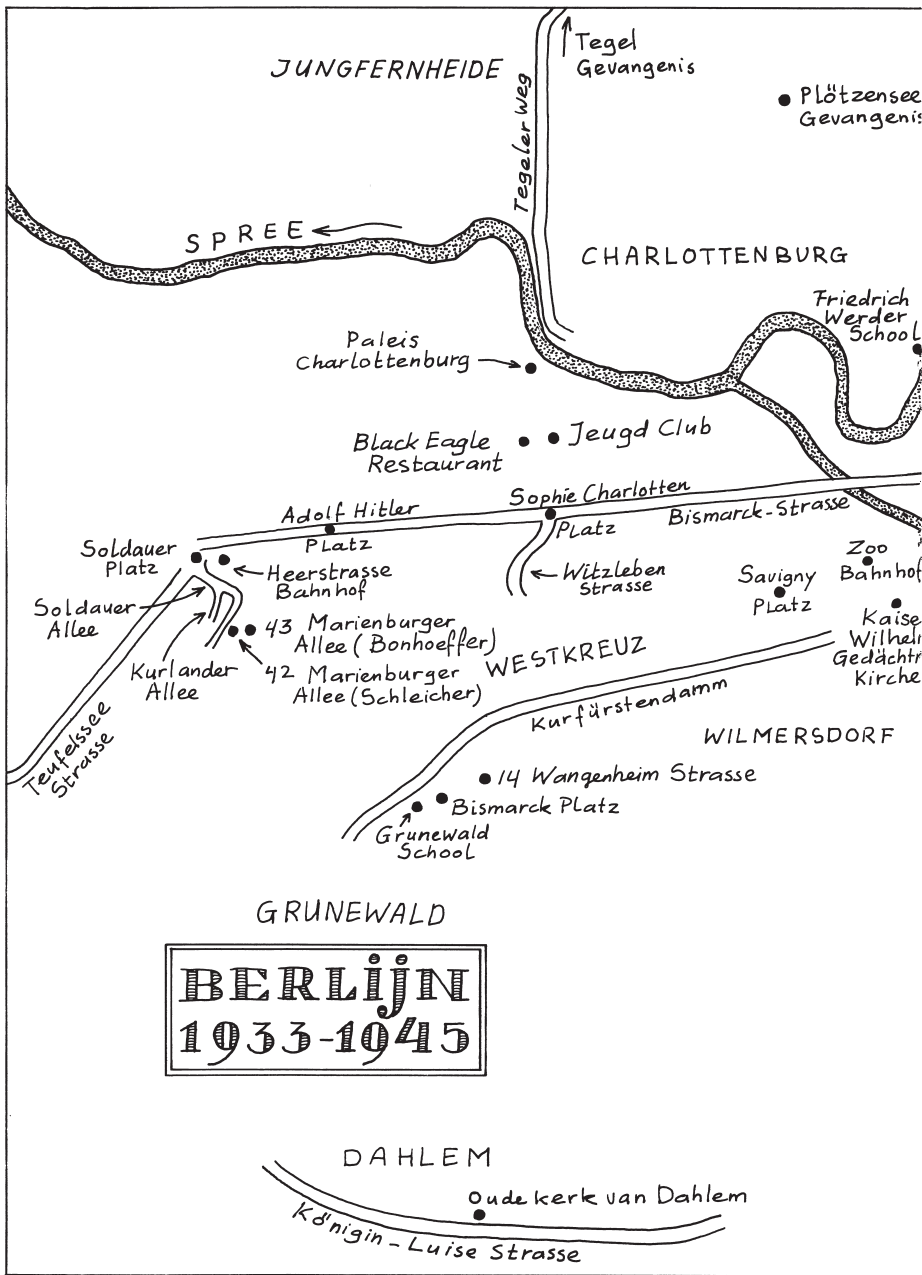
Mary Glazener

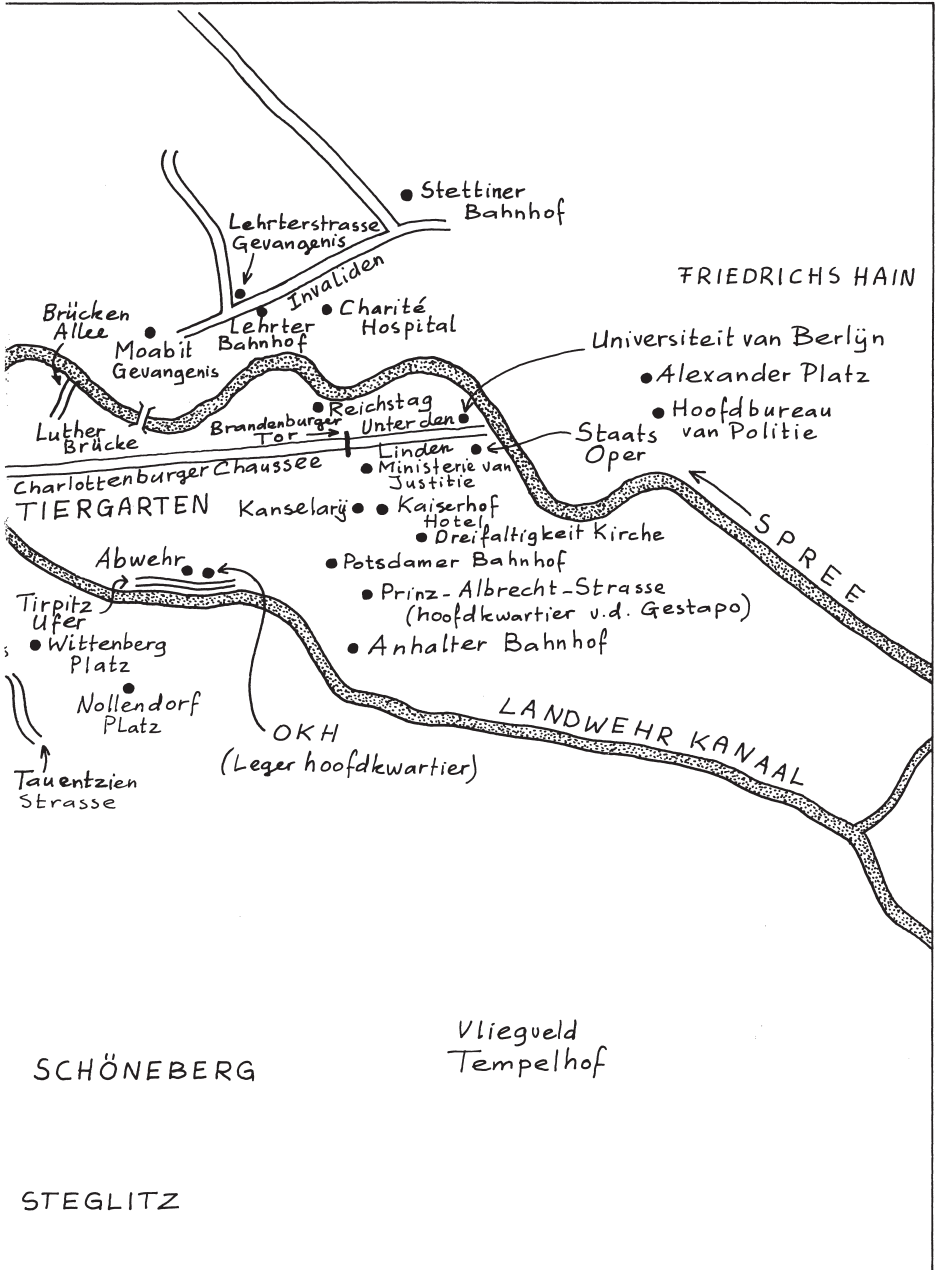
De saboteur

Biografische roman over theoloog en
verzetsheld Dietrich Bonhoeffer

Vertaald door Ton van Mourik en Nicolet Wagner

Nederlandse vertaling © Uitgeverij Kok – Utrecht, 1995
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.kok.nl
www.puurvandaag.nl

Eerder verschenen onder de titel *Beker der gramschap*

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *The Cup of Wrath; A Novel Based on Dietrich Bonhoeffer's Resistance to Hitler* bij Smith & Helwys Publishing, Inc., Macon, GA.
© Mary Glazener, 1992

Vertaling Ton van Mourik en Nicolet Wagner
Omslagontwerp Spaansmedia
ISBN 978 90 435 2755 2
ISBN e-book 978 90 435 2756 9
NUR 342

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

*... gij, die uit de hand des HEREN de beker van zijn gramschap hebt gedronken
de kelk der bedwelming hebt leeggedronken.*

Jesaja 51:17b

*... laat deze beker Mij voorbijgaan;
doch niet gelijk Ik wil, maar gelijk Gij wilt.*

Matteüs 26:39b

Opgedragen aan O.W.

Voorwoord

Typerend voor historische romans is het procédé, waarin verzonnen personages hun leven leiden tegen een historische achtergrond. De situatie in deze roman is echter anders: de hoofdpersonen zijn hier echte mensen, en de beschreven scènes zijn bijna zonder uitzondering gebaseerd op feitelijke gebeurtenissen uit hun levens. Het was niet nodig opwindende gebeurtenissen te scheppen: die waren reeds aanwezig. In feite was er zoveel te vertellen dat selectie het echte probleem was: wat weg te laten? De personages dragen hun eigen naam, met twee uitzonderingen: Elenore Nichol en Hugo von der Lutz. De romanschrijver heeft de vrijheid van verzonnen figuren te maken wat hij wil. Aan de andere kant legt het werken met historische personen en gebeurtenissen de schrijver strenge beperkingen op. Het beeld van de mannen en vrouwen zoals ze in dit soort verhalen voorkomen, is noodzakelijkerwijs een interpretatie, samengesteld uit alles wat de schrijver over hen te weten is gekomen. Daarom kan ik niet stellen dat u op het punt staat de *ware* Dietrich Bonhoeffer te ontmoeten. Ik kan alleen beweren dat u in deze roman de Dietrich Bonhoeffer zult ontmoeten zoals hij in de loop der jaren *waar* is geworden *voor mij*.

De onderneming om deze roman te schrijven rust op hulp van veel anderen, in de eerste plaats van mijn man, O.W.. Zonder zijn hulp en steun zou het veel moeilijker geweest zijn dit werk te voltooien. Toen ik de hoofdstukken geschreven had, stuurde ik ze, steeds bij drie tegelijk, naar Duitsland, naar Eberhard Bethge, Bonhoeffers vriend en biograaf, en zijn vrouw, Renate, Bonhoeffers nicht, die zo hartelijk en goed waren ze te lezen en van waardevolle kritiek te voorzien. Een andere goede vriend van Bonhoeffer, Franz Hildebrandt, in Edinburgh, Schotland, las de eerste helft van het manuscript en gaf zijn commentaar, totdat hij in 1984 overleed.

Ik ben eveneens dank verschuldigd aan vele anderen rondom Bonhoeffer die ik op mijn twee reizen naar Duitsland in 1977 en 1979 ontmoette: Bonhoeffers drie zusters: Ursula Schleicher, Sabine Leibholz en Susanne Dress; zijn schoonzuster Emmi Bonhoeffer; zijn studenten: Jochen Kantz, Winfred Maechler, Otto Dudzus, Albrecht Schönherr, Reinhold Rutenik, Karl Stefan en Werner Koch; en zijn vrienden: Martin Niemöller, Elisabeth Bornkamm, Julius Rieger, en Anneliese Schnurmann in Londen. Ik had toen Bonhoeffers verloofde, Maria von

Wedemeyer Weller, al bezocht, in Boston, en in Duitsland zocht ik haar moeder Ruth von Wedemeyer op, evenals haar broer, Hans-Werner von Wedemeyer, en haar zuster, Ruth-Alice von Bismarck. In New York sprak ik met Maria's jongere zuster, Christine Beshar. Bovendien heb ik vele uren gesproken met Harold Deutsch, schrijver van *Hitler and His Generals* en *The Conspiracy Against Hitler*. Dr. Deutsch is een groot autoriteit op het terein van het Duitse verzet. Na de oorlog was hij als officier van de Amerikaanse Inlichtingendienst in Duitsland. Toen ondervroeg hij veel van de hoofdpersonen uit dit verhaal, onder wie enkele nazi's.

Iemand zei me eens dat het allerbelangrijkste voor een schrijver is een goede redacteur te treffen. Wat dat betreft was het een zegen dat ik Mary Ann Bowman Beil trof. Haar vasthoudendheid, vakkennis en onvermoeibaar streven naar kwaliteit waren steeds in evenwicht met de bereidheid naar mijn argumenten te luisteren, zelfs als dit meer werk voor haar betekende. Ik dank haar hartelijk. Eerder al had ik het geluk dat George Core, redacteur van *The Sewanee Review*, me zijn kritische en bemoedigende steun gaf. Hij bleef dat doen toen ik het manuscript tot hanteerbare proporties probeerde terug te brengen. Behulpzame meelezers (een schrijver kan niet zonder) waren mijn echtgenoot O.W., mijn dochter Joy, en ook Bob Hill, Patrick Murphy, Roger Lovette, Aida White en Randall Greene van Greene Communications. Daar moet ik een dankbetuiging aan toevoegen voor mijn 'computer-dokter', Elaine Pearsall van de Clemson University. Altijd als er iets in de war raakte (wat me steeds bijna in paniek bracht) was zij er om te helpen.

Mary Glazener

DEEL I

HET NOODLOTTIG VOORRECHT

Proloog

Dietrich noemde de telefoniste het nummer van zijn zus en wachtte. Hij hoorde de telefoon vier keer overgaan maar er werd niet opgenomen. Dat was vreemd. Christel at altijd stipt om half twee 's middags. Hij wierp een blik op de grote klok in de hal – vijf over half twee. Waarom nam ze niet op? Hij moest dringend zijn zwager spreken. Dietrich keek naar het briefje in zijn hand. In een wanhoopsdaad was Hitler bezig zijn kanonnevles in regeringskringen te ronselen – zelfs bij de militaire inlichtingendienst.

Eindelijk werd er opgenomen. ‘Met het huis van Dohnanyi,’ meldde een onbekende mannenstem kort en zakelijk.

Dietrichs gezicht verstarde. Hij begreep dat de Gestapo Hans had opgepakt en met een huiszoeking bezig was.

Hijzelf zou de volgende zijn.

Zonder een kik te geven legde Dietrich de hoorn op de haak en liep naar de trap. Van schrik keerde zijn maag zich bijna om. Eigenlijk zou het hem allemaal niet moeten verbazen, want admiraal Canaris had Hans en hem al een maand geleden gewaarschuwd dat hun een arrestatie boven het hoofd hing. Heinrich Himmler hoopte genoeg bekentenissen en bewijzen uit hen te krijgen om Canaris de leiding van de Abwehr te ontfutselen, waardoor de militaire inlichtingendienst voortaan onder zijn eigen Gestapo zou vallen. De kleine admiraal had al vanaf 1938 geprobeerd zich tegen Himmler te verzetten en tot nu toe met succes. Maar sinds de twee mislukte moordaanlagen op Hitler had Himmler zijn inspanningen verdubbeld. Goddank was het verzet erin geslaagd hun sporen in beide gevallen uit te wissen. Tenminste, daar ging men vooralsnog vanuit.

Met die huiveringwekkende gedachte bleef Dietrich even op de tweede verdieping staan. Zijn ouders deden hun middagslaapje. Moest hij ze wakker maken? Nee, hij kon ze maar beter laten liggen. Ze zouden gauw genoeg met alle verwarring te maken krijgen.

Terwijl hij verder de trap opliep, vlogen zijn gedachten terug naar de jammerlijk mislukte aanslagen de afgelopen maand – maart 1943. Het was Schlabrendorff gelukt een bom in Hitlers vliegtuig te verstoppen, maar om de één of andere reden was het ding niet ontploft. De dag erna had Schlabrendorff de bom er weer uit weten te halen en onschadelijk gemaakt, zonder dat iemand het merkte. De volgende poging had twee

weken geleden plaatsgevonden, in de tentoonstellingshal hier in Berlijn. Kolonel Freiherr von Gersdorff zou Hitler, tijdens de jaarlijkse Heldenherdenking, rondleiden op een tentoonstelling van buitgemaakt oorlogsmateriaal; Gersdorff hield twee springladingen in zijn zakken verborgen. De veiligheidsmaatregelen rond Hitler waren het laatste jaar verdubbeld. De timing was van doorslaggevende betekenis want Hitlers rondleiding zou maar dertig minuten duren. Gersdorff activeerde de ontstekingen en probeerde de hele tijd Hitlers aandacht voor het ene na het andere voorwerp te winnen, maar Hitler vloog door de tentoonstelling heen, wierp ternauwernood een blik op de tentoongestelde zaken en stond binnen drie minuten weer buiten. In een nabijgelegen wasgelegenheid maakte Gersdorff de explosieven onklaar. Zowel Schlabrendorff als Gersdorff waren er zeker van dat niemand iets had gemerkt.

Of had de Gestapo misschien iets anders gevonden? Documenten van het verzet in Zossen? Daar stond genoeg in om hen allemaal op te laten hangen.

Eenmaal in zijn kamer, op de derde verdieping, controleerde Dietrich vlug zijn bureau. Hij probeerde zichzelf ervan te overtuigen dat hij nog wel wat tijd had. Sakrow, waar Hans en Christel woonden, lag minstens een half uur hier vandaan. Hij moest zorgvuldig te werk gaan en mocht niets over het hoofd zien. Al wekenlang had hij ieder mogelijk belastend document in een speciale map opgeborgen; Dietrich schoof de map aan de kant. De bladzijden van het boek over ethiek, dat hij aan het schrijven was, liet hij gewoon op het bureau liggen. Ze zouden zijn beweringen staven, dat hij alleen maar een jonge lutherse pastor was die het vaderland zo goed mogelijk probeerde te dienen. Uit een la haalde hij kopieën tevoorschijn van twee vervalste rapporten over reizen die hij naar Zwitserland had gemaakt, ogenschijnlijk als agent van de Abwehr, maar in werkelijkheid om contact te leggen met de geallieerden, uit naam van het verzet; afschriften ervan lagen ook bij de Abwehr. Hij legde ze opzichtig neer. Hij haalde ook de ruwe opzet van een zorgvuldig en vakkundig opgestelde nepbrief van hemzelf aan Hans eruit, die ze onlangs hadden verzonden om de bloedhonden op een dwaalspoor te brengen. De brief, met als datum 6 november 1940, wekte de indruk alsof Dietrich aanbod zijn contacten met oecumenische leiders aan te wenden om informatie voor de Abwehr te verkrijgen. In een andere la lag een exemplaar van zijn essay 'Na Tien Jaar', dat hij bij wijze van kerstcadeau had geschreven voor Hans von Dohnanyi, zijn vriend Eberhard Bethge en een paar andere leden van het verzet. Hij verborg het tussen een steunbalk en het schuin oplopende plafond, boven z'n klerenkast.

Na een laatste controle pakte Dietrich de belastende map en glipte zachtjes de trap af. In een hoek van de tuin, achter de felgele forsythiastruiken, verbrandde hij de gevaarlijke documenten en strooide de as in de modder. Daarna liep hij over het grasveld tussen de hoge pijnbomen naar het huis van zijn zus, Ursula Schleicher. Ursula had vast wel een goede warme maaltijd voor hem. Niemand wist wanneer hij de volgende zou krijgen.

Toen Dietrich net klaar was met eten, om vier uur, kwam zijn vader aan de deur. 'Ik ben bang dat je mee moet komen,' zei dr. Karl Bonhoeffer. Zijn gezicht sprak boekdelen. 'Er zijn twee politiemensen in burger in je kamer en ze vragen naar je.'

'Ik verwachtte al zoiets,' antwoordde Dietrich en hij vertelde zijn vader over de onbekende man die de telefoon bij Christel had aangenomen.

'Aha, dan zijn ze gekomen om je op te halen. Ik was er al bang voor.'

Blijkbaar hadden de nazi's zijn vader tijdens het spreekuur gestoord, want hij had nog steeds zijn witte jas aan.

Nadat Dietrich afscheid had genomen van zijn zus – hij had geprobeerd het zo luchtig mogelijk te houden – liep hij samen met zijn vader terug over het grasveld. De Marienburger Allee was tot nu toe gespaard gebleven voor geallieerde bommen. De twee huizen, dat van de Bonhoeffers en van de Schleichers, zagen er bijna nog net zo nieuw uit als bij de oplevering in 1935, acht jaar eerder.

'Ze houden ons vanuit jouw raam in de gaten,' zei zijn vader zonder op te kijken. 'Gewoon door blijven lopen.'

Dietrich keek opzij naar zijn vader, die waardig naast hem liep. Hij was een stuk kleiner dan Dietrich, maar omdat hij een statige houding had en met vaste pas liep, leek hij jonger dan de vijfenzeventig jaar die hij was. Zijn sluike haar was wit en langer dan gebruikelijk, maar het was zorgvuldig gesoigneerd.

'We hebben niet veel tijd,' vervolgde zijn vader, 'maar ik heb een manier bedacht waarop we contact met elkaar kunnen houden. Als wij jou boeken mogen sturen, wat vermoedelijk geen probleem zal zijn, zoek dan op de bladzijden naar potloodstipjes onder bepaalde letters. Begin achteraan.' Hij keek even naar Dietrich. 'Als we de stipjes maar vaag houden moet het werken.'

Terwijl allerlei gedachten door hem heen schoten, antwoordde Dietrich: 'Dat denk ik ook.'

Het was hem niet ontgaan dat zijn vader zijn eigen zorgen aan de kant had gezet en meteen had nagedacht over het belangrijkste voor een gevangene van de nazi's.

‘Als we jouw naam voorin een boek hebben onderstreept, staat er een bericht voor je in.’

‘Ik begrijp het. Bedankt, vader.’

Nadat ze door de achterdeur naar binnen waren gegaan, zag Dietrich dat zijn moeder met een bezorgde blik op haar gezicht stond te wachten. Hij nam haar handen in de zijne. ‘Maak u geen zorgen, Mama. Er gebeurt niets met me.’

Haar lippen trilden.

‘Ik kan me niet voorstellen dat ze ook maar iets tegen ons zouden kunnen inbrengen,’ stelde Dietrich haar gerust. Toen ze opkeek, bevestigde hij: ‘Ja, ik ben bang dat ze Hans ook hebben.’

Hij vertelde haar snel over zijn telefoontje naar Christel en dat hij alles in zijn eigen kamer zorgvuldig had nagelopen. ‘Ze zullen niets belangrijks vinden. Echt niet, Mama.’ Hij glimlachte bemoedigend voor zover hij het kon opbrengen.

Maar hij las dezelfde angst in haar ogen als twee weken geleden, toen ze hoorden dat Gersdorff had gefaald. ‘Ga toch naar je vrienden in Pommern,’ had zij gezegd. ‘Daar moet een vissersboot te vinden zijn die je naar Zweden kan brengen.’ Maar Dietrich had geantwoord: ‘Dat kan ik niet doen, Mama.’ Zij had aangevoerd dat de Gestapo oude mensen, zoals zij, niet lastig zou vallen, maar Dietrich wist wel beter. Daarna had Hans op zijn beurt gezegd: ‘Als ze ons oppakken, is het van het grootste belang de zaak binnen de jurisdictie van de militaire rechtbanken te houden. Alleen als de Gestapo wettelijk toestemming krijgt ons te ondervragen wordt het een heel ander verhaal. Niemand van ons weet hoe lang hij bestand is tegen de ergste martelingen.’ De onzorgvuldig gesproken woorden hadden de angst in de ogen van zijn moeder alleen maar sterker gemaakt.

‘Nou, ik denk dat ik maar moet gaan.’ Meteen daarna vervolgde hij fluisterend: ‘Jullie weten dat ik goed kan toneelspelen; Hans en ik hebben goed geoefend. Hans zal de volle verantwoording nemen voor alle twijfelachtige activiteiten. Maak je geen zorgen, hij is een doorgewinterd advocaat; hij kan het aan. En admiraal Canaris zal alles bevestigen wat Hans zegt. Hij zal zeggen dat hij overal opdracht voor heeft gegeven, dat het ging om contraspionage in het belang van het Reich. Ik zal de rol spelen van de eenvoudige, wereldvreemde dominee die alleen maar deed wat hem gevraagd werd.’ Hij lachte. ‘Het lukt wel, daar ben ik van overtuigd.’ Met die woorden liet Dietrich hen alleen en liep de trap op.

De deur van zijn kamer stond open. Een louche kerel in een grijs pak stond tegen één van de deurposten geleund. Hij keek naar Dietrich

als een roofdier dat zeker is van zijn prooi. Dietrich bleef bovenaan de trap staan en keek de indringer recht in z'n ogen zonder een woord te zeggen.

De man ging rechtop staan. 'Bent u Dietrich Bonhoeffer?'

'Dat klopt.'

'Ik ben rechter Manfred Roeder.' Hij draaide zich om naar een man met een smal gezicht, die midden in de kamer stond. 'Dit is mijn collega, Herr Kommissar Sonderegger van de Gestapo. U begrijpt ongetwijfeld waarom wij hier zijn.'

'Ik heb er geen idee van,' zei Dietrich koel, hoewel het woord 'Gestapo' hem onrustig maakte.

Roeder ontblootte zijn tanden in een schamper lachje. 'Zo meteen wel.'

De hele tijd had Dietrich geprobeerd de naam 'Roeder' thuis te brengen en opeens wist hij het. Roeder was degene van de juridische afdeling van de Luftwaffe, door Hans een 'bloedhond' genoemd. Kortgeleden had hij verbeterd jacht gemaakt op de Rote Kapelle, een communistische verzetsgroep, wat was uitgelopen op de doodstraf van de leiders.

Roeder knikte naar de man van de Gestapo, die een paar handboeien tevoorschijn haalde en kwam aanlopen.

'Is dat nodig?' vroeg Dietrich. 'Mijn vader en moeder zijn oud en ik wil hun niet onnodig schrik aanjagen. Als ik van plan was te vluchten, had ik dat wel gedaan bij het huis van mijn zus.'

'Redeneren helpt niet, Herr Bonhoeffer,' zei Sonderegger, een brandende sigaret tussen de lippen. Dietrich herkende de schuurpapieren stem die bij Christel had opgenomen. Toen Sonderegger de handboeien om Dietrichs polsen dichtklikte, glinsterden zijn donkere, diepgelegen ogen alsof de langverwachte overwinning bijna behaald was.

Roeder duwde Dietrich naar een stoel. 'Zitten. Wij moeten nog het één en ander afhandelen.'

De twee mannen gingen verder met het doorzoeken van de kamer. Dietrich sloeg hen vanuit de leunstoel gade en hoopte maar dat ze niet zouden vinden wat ze zochten. Er stond een la bovenop het bureau en Roeder schepte een zichtbaar genoeg in het bestuderen van de papieren die erin lagen. Hij liep de documenten door en haalde er op een gegeven moment één uit. Na een achterdochtige blik in Dietrichs richting begon hij te lezen. Vanaf zijn zitplaats kon Dietrich niet zien wat voor papier het was en hij vroeg zich af of hij misschien iets belastends over het hoofd had gezien. Toen, halverwege de bladzijde, maakte Roeder een geluid alsof hij iets uitspuugde en gooide het vel aan

de kant. 'Wij weten dat jij hier iets verborgen hebt. Maar we zullen het vinden!' Tegen Sonderegger, die zich door de boeken uit de boekenkast heenworstelde, zei hij: 'Sla niets over, Herr Kommissar.'

Nadat Sonderegger ieder boek had doorzocht, begon hij aan de klerenkast. Hij voelde in alle zakken, keek in alle schoenen en controleerde daarna de hoedendozen, die net onder de steunbalken bovenop de kast stonden. Dietrich keek de andere kant op en probeerde zich te herinneren wat er ook alweer in dat essay stond. Hij wist dat er op het eerste gezicht niets viel te ontdekken, maar ook dat er dingen tussen de regels door stonden; en Roeder was slim genoeg om dat door te hebben. Sonderegger begon op de balken te kloppen. Er zat maar tussen één balk en het plafond genoeg ruimte om het opgevouwen essay erin te verbergen. Sonderegger legde zijn hand op de bewuste balk en begon erop te kloppen alsof hij vermoedde dat die hol was. Bij de andere balken deed hij hetzelfde, maar toen hij niets bijzonders ontdekte stopte hij ermee.

Dietrich leunde met z'n kin op zijn hand en probeerde zijn opluchting te verbergen.

Toen verder zoeken ook niets opleverde, begon Roeder zijn teleurstelling te spuien.

'Denk maar niet dat je slim bent, Bonhoeffer. Wij beschikken over genoeg manieren om achter de waarheid te komen en we zullen ze gebruiken ook.'

Het was half vijf toen Roeder Dietrich toestemming gaf wat spullen bij elkaar te pakken: een kleine tas met toiletartikelen, een schoon overhemd, een stel ondergoed en zijn bijbel. Daarna leidden de twee mannen Dietrich de trap af. Zijn ouders stonden in de hal te wachten.

Alsof het was afgesproken zei niemand een woord in het bijzijn van de nazi's. Dietrich keek zijn moeder lang aan en zag dat de liefde en bemoediging in haar ogen wanhopig vochten met de angst. Ze huilde niet toen ze hem kustte, maar hij wist wat voor moeite haar dat kostte. Dietrichs vader was iemand die zijn emoties altijd onder controle had, maar Dietrich kon zich voorstellen dat zijn kaken gespannen waren.

De zwarte Mercedes keerde. Vanaf de achterbank hief Dietrich zijn geboeide handen omhoog, als groet aan zijn ouders in de deuropening. Al snel waren ze uit het zicht verdwenen.

Roeder zat achter het stuur. Toen hij de voormalige Reichskanzler Platz opdraaide, die inmiddels was omgedoopt tot Adolf Hitler Platz, spreidde hij een arrogante minachting ten toon voor andere voertuigen en voetgangers. Bij de Sophie-Charlotte Platz koersten ze noordwaarts, weg van het hoofdkwartier van de Gestapo. Vanaf het moment dat

Roeder Sonderegger had voorgesteld, was Dietrich doodsbenauwd geweest voor de Prinz-Albrecht-Strasse, ondanks de geruststellende woorden van Hans. Ze reden langs de oude kaaswinkel, waar de nazi's tien jaar geleden de boel bij Dietrichs Jongerenvereniging voor Werklozen kort en klein hadden geslagen. Tien jaar? Was het al zo lang geleden? Eerlijk gezegd leek het nog langer als je de turbulente gebeurtenissen van de afgelopen jaren optelde.

Toen ze om Paleis Charlottenburg heenreden en de Spree overstaken, de Tegeler Weg op, wist Dietrich waar ze hem heenbrachten – de Tegelgevangenis, in het noordwestelijk deel van de stad. Hij was er weleens langsgelopen en had de grimmige oude gebouwen gezien, omgeven door een dikke, hoge muur van rode bakstenen.

Ze reden met hoge snelheid over de Jungfernhöhe, waar bijna geen mens te bekennen was, over het laatste stuk van het oude schietterrein dat nu een vliegveld was, langs Görings jachtvliegtuigen die door camouflagenetten aan het oog onttrokken waren, de Seidelstrasse in. Rechts van hen doemde al gauw de Metaalfabriek van Borsig op en, een kilometer daarna, links de gevangenis.

Het was al schemerig toen ze de hoofdingang indraaiden. De auto stopte bij een portiersloge op het terrein, waarna de massief ijzeren deur openging. Toen ze met grote snelheid door de smalle doorgang reden, sloeg de metalen deur achter hen dicht met de onontkoombaarheid van een doodsklok.

Roeder bracht de auto tussen twee vierkante gebouwen tot stilstand. De beambte die uit het gebouw aan hun linkerkant kwam, scheen hen te verwachten. Roeder overhandigde hem een document door het geopende zijraam. Meteen daarna werd Dietrich door twee zwaargebouwde bewakers ruw uit de auto getrokken en meegenomen naar het gebouw aan de rechterkant. In een ruimte met een laag plafond fouilleerden de mannen hem; Dietrich bleef strak vooruit kijken om hun handen maar niet te voelen. Zijn horloge, portefeuille en het beetje kleingeld dat hij in z'n zak had, werden in beslag genomen. Een andere beambte deed zijn handboeien af en nam zijn vingerafdrukken. Met verveelde en moeizame bewegingen zette de man hem voor een zwart gordijn, klikte een oogverblindende lamp aan en nam met een oude camera een foto. Daarna vroeg hij Dietrich grommend om de kleine tas.

'Waarom? Ze zeiden dat ik die mee mocht nemen,' protesteerde Dietrich.

'Je krijgt hem wel weer een keer terug,' antwoordde de man. Tegen de bewakers vervolgde hij: 'Breng hem weg.'

‘Meekomen, jij. Deze kant op!’ beval één van hen, waarna hij Dietrich door een nauwe gang duwde.

‘Welke cel ook alweer?’ vroeg de andere.

‘Nummer zes.’

‘Is dit de laatste voor vandaag?’

‘Laten we het wel hopen, zeg.’

Langs een metalen hek, dat de bewaker achter hen op slot deed, kwamen ze in een gang met aan weerszijden stalen deuren. Bij één van de deuren halverwege de gang bleven ze staan. De ene man koos een bepaalde sleutel van de bos aan zijn riem en stak die in het slot. Vervolgens trok hij de deur open.

‘Naar binnen, smerige schoft!’ beval de ander. Hij duwde Dietrich zo hard de cel in dat deze voorover tuimelde. Voordat hij zijn evenwicht kon herstellen, sloeg de zware deur dicht; de sleutel werd in het slot omgedraaid.

Kwaad en machteloos bleef Dietrich een tijd naar de massieve deur staren. Er zat geen knop of klink aan. In het midden, op ooghoogte, zat een gat van een centimeter of zes doorsnee dat taps toeliep. Hij liep er naartoe en keek er doorheen, maar het gezichtsveld besloeg niet meer dan een klein stukje muur van de overkant van de helder verlichte gang. Hij draaide zich om en nam de donkere cel eens op. Er was nergens een lichtknop. Door een smalle spleet in de tegenoverliggende muur viel een kil, blauw licht naar binnen. De schaduw van de tralies viel over de brits, die aan de muur hing. Aan de andere kant stond een bank met een klein krukje ernaast, en een emmer die naar urine stonk. Dietrich klom op de bank en keek uit op een kleine binnenplaats met hoge muren. Een ander gebouw onttrok de lucht aan het zicht. Het had allemaal veel weg van een kerker.

Dietrich was te onrustig om te gaan zitten en begon in de kleine ruimte te ijsberen. Tenslotte ging hij toch maar op de bank zitten en liet zijn hoofd tegen de muur rusten; het voelde koud aan door zijn dunnend haar. Er was geen verwarming en het vroom in april ’s nachts vaak. Had hij maar een trui onder zijn jas aangetrokken; hij had er niet bij stilgestaan dat er misschien geen verwarming zou zijn.

Dietrich keek eens naar de deken op het smalle bed en sloeg deze terug; de stof voelde vet aan. Toen hij de deken om zijn schouders sloeg stonk het zo erg dat hij de deken weer van zich af gooide. Hij schoof naar een hoek van de katoenen matras, trok zijn knieën op en sloeg zijn armen er omheen. Zo bleef hij een poos bewegingloos zitten.

Door het getraliede venster kwamen gedempte geluiden van andere gevangenen: voetengeschuifel, een gemompelde vloek, het geknerp van

een brits en, verderop uit de gang, rammelende kettingen. Ergens ging een deur open en voetstappen kloten door de gang. Ze stopten bij het ijzeren hek. Sleutels rinkelden en het harde geluid van ijzer op ijzer zei dat het hek open- en weer dichtging. De voetstappen op de stenen vloer kwamen dichterbij, maar ze stopten niet bij Dietrichs deur. Pas op dat moment voelde hij dat iedere spier van zijn lichaam gespannen was. Weldra klonken de stappen weer, maar ze verdwenen in tegenovergestelde richting; het was alleen maar de bewaker die zijn ronde deed. Als Dietrich nu al zo reageerde, wat moest hij dan als het menens werd, wanneer ze hem werkelijk kwamen halen en hij oog in oog met zijn ondervragers zou komen te staan?

Dietrich probeerde te bidden. Hij had gedacht dat hij hierop was voorbereid; diep vanbinnen had hij allang geweten dat het een keer zover zou komen. Anderen hadden zulke situaties ongetwijfeld met meer gemoedsrust het hoofd geboden. Zo zat Martin Niemöller al zes jaar in een concentratiekamp.

Naarmate de nacht vorderde begon de spanning in Dietrichs lichaam af te nemen; ook zijn gekwelde gedachten kwamen wat tot rust. Hij putte troost uit de wetenschap dat zijn gevecht tegen het nazi-regime in ieder geval niet tevergeefs was geweest, zelfs niet in het begin, tien jaar geleden. Het was bijna ongemerkt begonnen met een toespraak op de Berlijnse radio, twee dagen nadat Hitler naar de macht had gegrepen – op 1 februari 1933. Dietrich herinnerde zich dat hij er zelf behoorlijk mee ingenomen was geweest en zijn studenten vooral trots en opgewonden. Zijn onderwerp ‘Het begrip “Führer” viel gunstig, hoewel hij het al weken eerder had uitgekozen en pas een paar dagen voor de machtswisseling had uitgewerkt.

Alles leek goed te gaan totdat Dietrich bij het belangrijkste punt kwam: het waarschuwen van zijn luisteraars voor de leider ‘die zichzelf en zijn ambt tot afgoden verheft en zo God tart’. Op datzelfde moment had de regisseur hem onderbroken en verteld dat ze uit de lucht waren gehaald.

Dietrich was er nooit achter gekomen wat er nu precies was gebeurd. Aanvankelijk had hij gedacht dat het om een technisch probleem ging, hoewel niemand in de studio die mening deelde. Daarna had hij zich afgevraagd of Goebbels misschien toen al de ether onder controle had.

De katoenen matras op de brits was dun. Hij begon moe te worden en ging iets verzitten, want het was te koud om languit te gaan liggen. In de verte sloeg een klok: het was één uur ’s morgens.

Die toespraak op de radio was nog maar het begin geweest van een veelbewogen jaar. Nog in diezelfde maand – bijna aan het eind – hadden

de nazi's de boel bij Dietrichs Jongerenvereniging voor Werklozen kort en klein geslagen. Maar daarvoor had hij samen met de anderen op een bepaalde avond buiten hard horen schreeuwen. Ze waren onmiddellijk de trap af gerend. Nu zag Dietrich *de man in de sneeuw liggen, met zijn hoofd in een plas bloed. Hij beweegt niet en Dietrich denkt dat hij dood is. De ander, Roepke, een van de twee communisten van de Vereniging, probeert wankelend overeind te komen; hij heeft een bloederige snee over z'n wang. Andere leden van de Vereniging staan in een halve cirkel achter hem.*

'Nazi's. Stormtroepen,' verklaart Roepke. 'Ze probeerden ons te vermoorden.'

Dietrich ziet de mannen van de SA een stuk verderop in de straat wanneer ze onder een lantarenpaal doorlopen. Het zijn er een stuk of zes, in bruin uniform.

Met zijn zakdoek probeert hij het bloeden van Roepkes wang te stelpen, waarna hij zich om de man in de sneeuw bekommert. Hij heeft een lelijke hoofdwond – vrijwel zeker een schedelbasisfractuur. Hij pakt de pols van de gewonde en controleert z'n hartslag. Dan staat hij op, trekt zijn jas uit en legt die over de man heen. 'Laat hem zo liggen. Blijven jullie hier, ik ga boven m'n vader bellen.'

In het ziekenhuis van zijn vader houdt Dietrich Roepke gezelschap in de wachtkamer, terwijl Dietrichs vader samen met een collega Roepkes vriend opereert.

Dietrich rilde en trok zijn knieën dicht tegen zijn borst. Ja, zo was het allemaal begonnen. De man had de operatie overleefd. Dietrich had zich altijd afgevraagd of het dezelfde groep nazi's was geweest die een week later de Jongerenvereniging was binnengevallen. Maar eigenlijk deed dat er niet toe. Een nazi was een nazi.

1

Het was laat en het werd koud in de kamer, maar Dietrich wilde niet nog meer kolen in de kachel stoppen. Hij wilde alleen opschieten en dan naar huis. Het bijhouden van de administratie had hij nooit leuk gevonden, maar het moest gebeuren en hij was de enige die het kon. Hij telde de laatste rij cijfers op en legde z'n pen toen weg. Februari had de Vereniging in ieder geval gunstig kunnen afsluiten, afgezien van een paar kleine dingen. Hij kon hun weldoenster, Anneliese Schnurmann, dus een positief verslag sturen. De afgelopen maand waren er zes nieuwe

HET INSPIRERENDE EN MENSELIJKE VERHAAL VAN EEN VERZETSELD EN VOORAANSTAAND THEOLOOG

Op 9 april 1945 wordt Dietrich Bonhoeffer, na een gevangenschap van twee jaar, in het concentratiekamp Flossenburg ter dood gebracht vanwege zijn rol in het Duitse verzet. Al jong kiest Bonhoeffer vanuit een diepe geloofsovertuiging partij: hij wil op geen enkele manier medeverantwoordelijk zijn voor de nazimisdaden, die in 1933 beginnen met geweld tegen joden.

De saboteur is een historisch-biografische roman over het leven van Bonhoeffer, die in verzet komt tegen het naziregime en uitgroeit tot een van de grootste luizen in de pels van Hitler. De Amerikaanse schrijfster Mary Glazener laat zien hoe de nazi's de macht grijpen en hoe Bonhoeffer ervan overtuigd raakt dat hij tegen Hitler en consorten in het geweer moet komen. Glazener tekent hem als een gevoelig en begaafd mens, te midden van zijn familie en vrienden, compromisloos in zijn verzet.

Een reis naar Oost-Duitsland inspireerde **Mary Glazener** (1921-2016) tot het schrijven van deze roman, die in vele talen vertaald is.

uitgeverij

ISBN 978 90 435 2755 2 NUR 342

9 789043 527552

WWW.KOK.NL